

This project is co funded by:



European Union



Norwegian Ministry
of Foreign Affairs



Ministry of Foreign Affairs of the
Netherlands



Irish Aid

An Roinn Gnóthaí Eachtracha agus Trádála
Department of Foreign Affairs and Trade

TÜRKİYE'DE SİYASAL SÜREÇLERİN ANAYASAL DÜZLEME YANSIMALARI

Prof. Dr. Sevtap Yokuş

Democratic
Progress
Institute

Nian 2018

ÖNSÖZ

Türk anayasa hukuku ve insan hakları uzmanı Prof. Dr. Sevtap Yokuş tarafından hazırlanan bu değerlendirme, 1982'den bu yana Türkiye Anayasasının demokratikleştirilmesine yönelik çalışmalarla ilgili genel bir bakış sunmaktadır. Rapor birbirini izleyen reform çabaları ile ülkedeki egemen siyasi iklim arasındaki ilişkiyi analiz ederken, Anayasa'nın dönüştürülmesindeki ilerleme ile demokratik reform dönemleri arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktadır, örneğin 2000'li yılların başında AB uyum süreci ve özellikle daha sonraki çözüm süreci gibi. Yazar, çözüm sürecindeki reform sürecinin, o dönemde Anayasanın ve özü ile tutarlı olan yasaların çatışmanın temelini oluşturduğunun yaygın bir şekilde tanınmasıyla teşvik edildiğini savunuyor.

Tersine, temel hak ve özgürlüklere yönelik kısıtlamalara izin veren daha otoriter modellere doğru gerileme, 1980 ve 2016 yıllarındaki darbe girişimlerini takip eden dönemlerle ilişkilendirilmektedir. Rapor, bu darbe sonrası dönemlerdeki anayasal reformların sonucu olarak yürütme, yasama ve yargı arasındaki ilişkide meydana gelen değişimleri ve olağanüstü hal altında verilen yetkiler dahil olmak üzere Başkanlık yetkilerini daha da güçlendirecek olan Türkiye'de yakın zamanda gerçekleştirilen reformların demokratik siyaset ve hak ve özgürlüklerden yararlanma üzerindeki etkilerini tartışmaktadır. Türkiye'nin demokratik politik işleyişini engelleyen seçim yasasının ve siyasi parti sisteminin rolü de analiz edilmektedir. Yazar, Türkiye'de demokrasi, hukukun üstünlüğü, adalet ve özgürlüklerdeki ilerlemenin çatışmanın sona ermesine ve sosyal barış arayışına zemin hazırladığı sonucuna varmaktadır.

Bu rapor, DPI'nın, özellikle demokratikleşme ve çözüm süreçleriyle ilgili olarak, farklı görüş ve perspektifleri göz önünde bulundurarak, Türkiye'deki mevcut durumla ilgili devam eden analizlerine katkıda bulunmaktadır. Rapor, bölgede ve uluslararası alanda farklı uzmanlar tarafından önemli bir politik değişim anında gerçekleştirilen bir dizi değerlendirmeden biridir.

Profesör Yokuş, Anayasa Hukuku Anabilim dalında Altınbaş Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi ve DPI Uzmanlar Kurulu üyesidir. Bu değerlendirmede ifade edilen görüşler yazara aittir ve DPI'nın resmi konumunu yansıtmaz.

Kerim Yıldız

Demokratik Gelişim Enstitüsü (DPI) İcra Kurulu Başkanı

GİRİŞ

Türkiye’de 12 Eylül 1980 Askeri Darbe sonrası hazırlanan ve darbenin ağır etkilerinin sürdüğü dönemde yürürlüğe giren 1982 Anayasası, geçirdiği çok sayıda değişiklikle birlikte hala yürürlükte. 1982 Anayasası’nın en temel özelliği, otoriteyi sağlamlaştırması, özgürlükler ve siyaset alanını daraltmasıdır. Bu husus, Anayasa’nın, ortaya çıkış felsefesinden kaynaklanmakta ve özünü oluşturmaktadır. Anayasa’nın hazırlandığı dönemde, darbe nedeniyle “de facto” biçimde iktidarı ellerinde tutanların arayışı, otoriter anayasa yönündeydi. Otoriter özü nedeniyle, 1982 Anayasası yürürlüğe girdikten itibaren aynı zamanda demokratik bir anayasa ihtiyacı belirdi. Anayasa’nın demokratikleştirilmesi ve içerdiği özgürlüklerin kullanımını sağlayacak önlemlerin sağlanması yönünde çok sayıda değişiklik yapıldı. Bununla birlikte, özü tamamen değiştirilemeyen yürürlükteki Anayasa’dan tamamen kurtulma ve yepyeni demokratik özgürlükçü bir anayasaya kavuşma arayışı hep gündemde kaldı.

Demokratik dönüşüm anlamında Anayasa’nın geçirdiği en önemli ve kapsamlı değişiklikler, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üyelik sürecinin hız kazandığı dönemde gerçekleşti. 2001 ve 2004 Anayasa değişiklikleri, bu durumun somut örnekleri oldu.

Türkiye’de “çözüm süreci” olarak adlandırılan dönem, hem anayasal hem de yasal düzeyde toplumsal barışı hedefleyen düzenlemelerin arayışının üst düzeyde olduğu süreçti. Çünkü, yürürlükteki Anayasa’nın ve içerdiği öze uygun yasaların, çatışmaya zemin oluşturduğu kanısı hakimdi. Demokratik anayasa ve yasalar yönünde dönüşüm çabaları yavaş ve tereddütlü olsa da, beklenti üst düzeydeydi.

“Çözüm süreci”nin sonlandırılmasından ve 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden sonra Türkiye, siyasetin geriletildiği, hak ve özgürlüklerin askıya alınması önlemlerine izin veren olağanüstü rejim dönemine girdi. Bu siyasal atmosferde iktidarın Anayasa’dan beklentisi, tıpkı ilk yapıldığı dönemde olduğu gibi, otoriteyi ağırlaştırması yönünde oldu. Bu ana amaçla, 2017 Anayasa değişiklikleri ortaya çıktı. 2017 Anayasa değişiklikleri, Anayasa’nın özünde zaten varolan otoriterliği derinleştirmeyi hedefledi.

I. TÜRKİYE’DE SİYASAL İŞLEYİŞİN NORMATİF TEMELLERİ

Yürürlükteki Anayasa, geçirdiği onca değişikliğe rağmen öz itibarıyla değişmemiştir. Otoriteyi güçlü kılan, buna karşın özgürlükleri gerileten temel özellikleriyle, siyasete ve toplumsal dinamiklere yoğun olumsuz etkileri kalıcı hale gelmiştir. Bu olumsuz etkileri pekiştiren diğer boyut, Anayasa’nın yürürlüğe girdiği 12 Eylül Darbe sürecindeki siyasal hedeflerle oluşturulan yasal düzenlemeler olmuştur. Bu yasalar, özellikle siyasal yaşamı belirleyici ölçülerde etkileyecek olan seçim, siyasi partiler gibi alanları düzenlemektedir.

A. Yürürlükteki 1982 Anayasası’nın Güçlü İktidar Tercihi

Anayasa, yürürlüğe girdiği askeri darbe döneminin devamı olarak, özellikle ilk haliyle son derece otoriter bir içeriğe kavuşturuldu. Öyle ki, Anayasa’nın Başlangıç kısmındaki “kutsal Türk Devleti” ibaresiyle, birey karşısında devlet kutsanmaktaydı. Daha sonraki bir değişiklik kapsamında, “kutsal” ibaresi, “yüce” olarak değiştirildi, ancak, yeni nitelermeye yüklenen anlam öncekiyle aynıydı.

Otorite arayışıyla birlikte, 1982 Anayasası’nda erkler dengesinde, gücün önemli oranda yürütme erkine kaydırıldığı gözlenmektedir. 1982 Anayasası’nda, parlamenter rejimde, yürütme erki içinde Cumhurbaşkanı’nın yetkileri genişletilerek güçlendirilmiş, Bakanlar Kurulu içinde de Başbakanın otoritesi artırılmıştır. Öngörülen rejim, yürütmede istikrarı amaçlayan “rasyonelleştirilmiş parlamenter rejim” olarak adlandırılmıştı¹. 1982 Anayasası’nın belirlediği hükümet sisteminin değerlendirilmesinde çok farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Anayasa’nın Cumhurbaşkanı’na kazandırdığı yetkiler baz alındığında, ikili bir iktidar yapısının kurulduğu, dolayısıyla “rasyonelleştirilmiş başkanlı parlamenter sistem” tanımından, Cumhurbaşkanı’na tanınan yetkilerle sistemin “adeta bir yarı-başkanlık rejimi haline getirildiği yorumuna, Anayasa’nın kurduğu yasama-yürütme ilişkilerini bir “aksak başkanlık hükümeti” olarak değerlendirilmesine varan çeşitlilikte görüşler ortaya çıkmıştır².

Anayasal düzeyde yürütme organının güçlendirildiği, en net şekliyle, kurumların işleyişinde merkezi bir konuma yerleşen Cumhurbaşkanı’nın statüsünde görülmüştür. Cumhurbaşkanı’na

¹ Necmi Yüzbaşıoğlu, “Cumhuriyetin 75 Yılı’nın Devletin Ana Kuruluşu Yönünden Değerlendirilmesi”, Cumhuriyet’in 75. Yıl Armağanı, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1999, s.256.

² Ersel Aldabak, “57. Hükümet Dönemindeki Bazı Gelişmeler Işığında 1982 Anayasasında Cumhurbaşkanı”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt:LX, Sayı:1-2, Yıl:2002, s.4.

yasama, yargı ve yürütme alanlarına ilişkin olarak tanınan geniş anayasal yetkilerin yanı sıra olağanüstü dönemlerde de önemli yetkiler verilmiştir. Cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemler gibi, olağanüstü dönemde Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nun çıkardığı kanun hükmünde kararnameler yargı denetiminin dışındadır. Yürütme, olağan dönemde de, "ülkenin ulusal siyasetini belirlemek ve uygulamak için ihtiyaç duyduğu bütün siyasal ve idari araçlara sahiptir". Daha önce hiçbir Türkiye Cumhuriyeti Anayasası yürütme gücünün yetkilerini bu derece artırmamıştır³.

Devlet başkanını sembolik yetkilerle donatan klasik parlamenter rejim uygulamasından farklı olarak Anayasa'nın, Cumhurbaşkanını yasama karşısında güçlendirmesine örnek olarak, Meclis seçimlerini yenileme yetkisi gösterilebilir. Anayasa'nın 116. maddesi; seçimlerin yapılmasından itibaren kırkbeşgün içinde hükümetin kurulamaması ya da düşmesi halinde güvenoyu alamaması, Cumhurbaşkanı'nın seçimleri yenileme kararı almasına olanak tanımaktadır. Nitekim, Cumhurbaşkanı, 7 Haziran 2015 seçimlerini izleyen süreçte bu yetkisini kullandı.

Yürütmenin güçlülüğünü iki yönlü ele almak gerekmektedir: Bunlardan birincisi, yürütmenin yasama ve yargı karşısındaki konumuna ilişkindir. İkincisi ise, yürütmenin sivil toplum ve bireyler üzerindeki etkinliği şeklinde belirtilebilir. Birinci yön anayasal düzenlemeler ile belirlenirken, ikinci yön çoğunlukla yasal ve yasa altı düzenlemelerle ortaya çıkmaktadır. Yürütmenin, yasama ve yargı karşısındaki konumuna anayasal düzlemde ve salt ifadelere bakıldığında, siyasal ve hukuksal gerçeklik anlaşılammaktadır. Dolayısıyla yürütmenin gerçek niteliğini ortaya çıkarmak için Türkiye'de devlet organlarının ve işlevlerinin karşılıklı konumlarının irdelenmesi gerekmektedir⁴.

Yasamanın hızlı çalıştırılmasının sağlanmasına yönelik 1982 Anayasası'nda yer alan düzenlemeler, yürütmenin güçlendirilmesi eğiliminden kaynaklanmaktadır. Yasa yapma sürecinin kısaltılması, toplantı yeter sayısının düşürülmesi şeklindeki düzenleme örnekleri, yasamaya ilişkin gözükse de gerçekte yürütmeyi öne çıkaran, Parlatentonun Yürütme güdümünde hızlı çalışmasını sağlamaya yönelik düzenlemelerdir⁵. Yasamaya yönelik belirtilen

³ İbrahim Ö. Kaboğlu, "Türkiye'de Anayasal Reformlar Üzerine", Anayasa Reformları ve Avrupa Anayasası, Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s.58,59.

⁴ Lütfi Duran, Türkiye Yönetiminde Karmaşa, Çağdaş Yayınları., İstanbul 1988, s.48-50.

⁵ Yavuz Sabuncu, Anayasaya Giriş, 8.Bası, İmaj Yayınları., Ankara 2002, s.204.

düzenlemelerin yanında, Anayasa'da yürütmenin görev olma ile birlikte aynı zamanda yetki olarak tanımlanmış olması, yürütmenin güçlendirilmesine örnektir⁶.

1982 Anayasası döneminde, yürütmenin yasama aleyhine güçlenmesinin biçimleri arasında kanun hükmünde kararnameler rejimi yer almaktadır. Özellikle, olağanüstü hal kanun hükmünde kararnamelerin, siyasal ve hukuksal denetiminin yetersizliği üzerinden yürütmenin güçlenmesi olanağı yaratılmıştır⁷. Kanun hükmünde kararnamelerin yürütmeye artı güç kazandırması, yasamanın bu konudaki geri duruşuyla birlikte, yasama yetkisinin devri sonucuna neden olmaktadır⁸.

1982 Anayasası döneminde, olağanüstü yönetimde yürütmenin yetkilerini, yasama ve yargı organlarını büyük oranda bertaraf ederek kullanması ile yargı denetiminden muaf tutulan Olağanüstü Hal Kanunu ile olağanüstü hal kanun hükmünde kararnameler, yaratılan hukuksuzluklarla, ciddi sorunlara neden olmuştur. Olağanüstü hal kanun hükmünde kararnamelerin hukukiliğinin, Anayasa'daki engellemeyle tartışılmıyor olması, bugün de büyük mağduriyetlere yol açmaktadır.

Hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması sistemi ile ilgili 1982 Anayasası'nın getirdiği temel ayırım, yani olağanüstü yönetime yönelik düzenlemelerin olağan dönemden bütünüyle ayrılmış olması özelliği, kanun hükmünde kararnameler için de geçerlidir. Olağanüstü hal kanun hükmünde kararnameleri, Anayasa'nın 91. maddesindeki düzenlemenin dışında tutulmuştur⁹. Kanun hükmünde kararnameler konusunun düzenlendiği Anayasa'nın 91. maddesi, olağan kanun hükmünde kararnameler için öngördüğü, temel hak ve özgürlükler ile siyasal hak ve özgürlükler alanının düzenlenemeyeceği şeklindeki konu sınırını ve yetki yasası şartını, olağanüstü hal kanun hükmünde kararnameler için aramamaktadır. Dolayısıyla, Anayasal düzeyde, olağanüstü hal kanun hükmünde kararnameler ile, yürütmeye ilk el

⁶ Mehmet Turhan, Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1989, s.95.

⁷ Bakır Çağlar, "İktidar Yapısında "82 Formülü" ve Karşı-Tezler", İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi(Prof. Dr. Lütfi Duran'a Armağan), Sayı:1-3, Yıl:9, 1988, s.60.

⁸ Turgut Tan, "Türk Hukukunda Kanun Hükmünde Kararname Uygulaması ve Sorunlar", Prof. Dr. Latif Çakıcı'ya Armağan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:50, No:1-2, Ocak-Haziran 1995, s.353.

⁹ Fazıl Sağlam, "KHK Çıkarma Yetkisinin Sınırları uygulamanın Yaygınlaşmasından Doğabilecek Sorunlar", Anayasa yargısı 1, Ankara 1984, s.262.

düzenleme alanı yaratılmıştır¹⁰. Olağanüstü hal rejiminde Cumhurbaşkanlığında somutlaşan yürütme, kanun hükmünde kararnameler üzerinden neredeyse sınırsız bir güç kazanmaktadır. Olağanüstü yönetim, yürütmenin doğrudan Anayasa'dan aldığı güçle, yetkilerini denetimsiz bir şekilde kullandığı alanı oluşturmaktadır.

Olağanüstü hal kanun hükmünde kararnamelerin yargısal denetimi önündeki engel ise, doğrudan Anayasa hükmüdür. Anayasa'nın 148/1 maddesine göre; "...olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş hallerinde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde dava açılmaz." Denetim yokluğu nedeniyle, olağanüstü hal kanun hükmünde kararnamelerin uygulandıkları olağanüstü yönetimde, yürütme organı, siyasette ve idarede sınırsız belirleyicidir.

Sonuç olarak, merkezi siyasal iktidarı kullanan yürütme, 1982 Anayasası'nda yasama ve yargı karşısında güçlendirilmiş, bir ölçüde yasamadan bağımsızlaşmış ve hukuk devleti ilkesi çerçevesinde etkili olması beklenen yargının frenleyici etkinliğinden arınmış bir yapıya kavuşturulmuştur¹¹.

B. Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Rejiminin Olanak Sağladığı Lider Endekli Siyaset Yöntemi

Türkiye'de siyasal partilere ilişkin mevzuat ve işleyiş, partide liderin tek belirleyici konuma gelmesine neden olmaktadır. Parti içi demokrasideki sorunlar, lider dışındaki aktörlerin kararlardaki etkinliğini son derece dalatmaktadır. Seçim sisteminin yarattığı sonuçlar da Parlamentoda liderde odaklanan siyasal işleyişe yol açmaktadır. Bu durumun iktidar partisi açısından görünümü ise çok daha belirgindir.

Seçim sistemi olarak, Türkiye'de uygulanmakta olan %10 barajlı nispi temsil sistemi, baraj oranının yüksek oluşu nedeniyle, büyük partiler dışındaki partilerin Parlamentoda yer almasını önlemektedir. %10 ülke barajı, seçim sistemini çoğunlukçu bir sisteme dönüştürecek derecede yüksek bir orandır. Küçük partileri destekleyen seçmenlerin temsili son derece zayıflamaktadır. Yönetime demokratik katılım bakımından bu sorun, diğer demokratik yollara

¹⁰ Necmi Yüzbaşıoğlu, Türkiye'de Kanun Hükmünde Kararnameler Rejimi, Beta Yayınları., İstanbul 1996, s.176.

¹¹ Muzaffer Sencer, "1961 Anayasasından 1982 Anayasasına", İnsan Hakları Yıllığı, Cilt:5-6, 1983-1984, s.31.

ilişkin tıkanıklıklarla birlikte, daha da şiddetli hissedilmektedir. Seçmen, istemediği halde hiç değilse Parlamento'ya girme şansı olan partilere yönelmek durumunda kalmakta, dolayısıyla gerçek bir tercih ortaya koyamamaktadır. Bu duruma, ön seçim yerine, adayların parti merkezlerince belirlenmesi hali eklendiğinde, seçmen iradesinin sınırlı yansıması oranı bir kat daha artmaktadır. Parti içi demokrasinin sağlanamaması, milletvekili adaylarının belirlenmesinde tabanın hiç bir katkısının olmaması, seçmeni, genellikle kendisine siyasi parti lideri tarafından dayatılan adayları tercihe zorlamaktadır. Dolayısıyla seçmen çoğunlukla, Parlamento'ya girme şansı yüksek olan partilerin, yine parti merkezi tarafından belirlenmiş olan adaylarını seçmek üzere oy kullanmaktadır¹².

Uygulanan seçim sisteminin ve siyasi partiler rejiminin Türkiye'yi demokratik siyasal işleyişten uzaklaştırmasının, altyapıda bazı nedenleri bulunmaktadır. Türkiye, toplumsal boyutta çoğulcu özelliğe sahiptir. Toplumdaki derin ve kalıcı özelliklere sahip, etnik, dinsel, dilsel ve kültürel farklılıklar, heterojen bir yapı yaratmıştır. Farklı siyasal taleplerle birlikte bu durum, bölünmüş toplum yapısı olarak da adlandırılabilir. Bu tür bir toplum açısından, uygulanmakta olan çoğulcu rejime kaymış seçim sistemi, siyasal temsilde büyük adaletsizliklere neden olmakta, farklı toplum kesimlerinin ulusal temsilini zaman zaman olanaksız hale getirmektedir.

Türkiye'de temsili demokrasi ve demokratik toplum kavramları Anayasal düzeyde öngörüldüğü halde, %10 ülke barajı gibi bu iki kavramı birbirinden uzaklaştıran yöntemler de sistemin içine yerleştirilmiş olduğu için, oluşturulan bu sistem, çoğulcu toplum tabanına oturtulamamaktadır. Sorun, çoğulcu toplumsal yapıdaki eğilimlerin, "siyasal çoğulculuk düzlemine" yansıtılamaması noktasındadır¹³.

Çoğunluğu tek başına iktidara taşıma olanağı yaratan Türkiye'deki seçim sistemi uygulamasının bir diğer boyutunu, seçim öncesinde milletvekili adaylarının belirlenmesi sırasında parti içi demokrasinin olmayışı nedeniyle, parti içinde liderin güçlü kılınması oluşturmaktadır. Liderin gücü, daha seçimlere girmeden, aday belirleme aşamasında görülmektedir. Parti lideri, milletvekili adaylarını tek başına belirlemektedir. Bu demektir ki;

¹² Sevtap Yokuş, "Türkiye'de %10 Seçim Barajına İlişkin Hukuksal ve Siyasal Tartışmalar", Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi, Yıl:4, Sayı:11, Yaz 2007, s.299, 300.

¹³ İbrahim Ö. Kaboğlu, Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar), 3.Baskı, Legal Yayınları, İstanbul 2006, s.192.

çoğunluğun oluşturduğu iktidar partisi lideri, aslında parlamento çoğunluğunu da tek başına belirlemektedir. Aynı zamanda hükümeti oluşturan parlamento çoğunluğuna sahip parti bakımından ise, parlamento çoğunluğuna da hakim bir lider sonucu kaçınılmazdır¹⁴. Denebilir ki, yasama gücünün tam olarak kullanılamaması, milletvekillerinin adaylık sürecinde başlamaktadır. Milletvekilliği sırasında da “lidere yakınlık” her türlü uzmanlığın ve üretkenliğin yerini almaktadır. Liderin çevresinde, “ilk çember”, “ikinci çember” gibi yapılar oluşmaktadır. Lidere yakınlık için, düşüncelerden hatta kişiliklerden büyük ödünler verilmektedir. Partilerin yetkili kurulları çalıştırılmamakta, milletvekilleri politika dışına itilmektedir. Parti içi demokrasinin olmaması yasama işlevini büyük oranda engellemektedir. Belirtilen nitelikteki milletvekillerinden oluşan parlamento çoğunluğunun, yasama işlevini gerçek anlamıyla yerine getirmesi ve hükümeti denetimi olanaksız hale gelmektedir¹⁵.

Siyasal partilerde liderlerin genellikle, iktidarlarını koruma ve artırma; üyelerin ise, bunu engellemek yerine, güçlendirme eğiliminde olmalarının derecesi partilerin niteliğine göre değişmektedir. Partilerin nitelikleri; partinin sosyal bileşimi, parti üyelerinin demokrasi inancı, parti yapısı gibi birçok etkeni içermektedir¹⁶. Türkiye’de, parti liderinin milletvekilleri üzerindeki etkisi, “patronaj sistemi” olarak tanımlanabilir. Bu sistem, parti liderini değişmez hale getirmektedir. Milletvekillerini belirlemede tek yetkili olan parti liderine bağlılık esas olmaktadır. Bu nedenle, milletvekilleri bakımından, parti liderini etkileyebilecek, yönlendirebilecek yatay birleşmeler de ortaya çıkamamaktadır. Dolayısıyla partiler, toplumsal değişim karşısında yeni bakış açıları oluşturamıyor, siyasal sorunlar karşısında çözümler üretemiyor haldedirler. Toplumsal ve siyasal sorunlar karşısında çözümler üretmesi beklenen milletvekillerinin, sınırlı ilgisi ya da tamamen duyarsızlığı büyük oranda liderin, elindeki büyük güçle, partisine bağlı milletvekillerini engelleyici konumunun sonucu olarak ortaya çıkmaktadır¹⁷.

Siyasal partilerin yerel örgütlenmeleri de ancak seçim dönemlerinde faaliyette bulunmaktadırlar ve bu nedenle etkisiz kalmaktadırlar. Siyasal partilerin ekip ve programları,

¹⁴ Sevtap Yokuş, Türkiye’de Yürütmede Değişen Dengeler, Yetkin Yayınları, Ankara 2010, s. 127.

¹⁵ Yakup Kepenek, “Neden Aday Olmadım?”, Cumhuriyet Gazetesi, 11 Haziran 2007.

¹⁶ Maurice Duverger, Siyasi Partiler, çeviren: Ergun Özbudun, Dördüncü Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993, s.190.

¹⁷ İlter Turan, “Türkiye’de Parlamenter Sistemin Sorunları ve Çözüm Önerileri” Semineri, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu 35.Yıl, Ankara 1997, s.60.

görünmez haldedir. Parti üyeleri, siyasal karar alma sürecine katılamamaktadırlar. İşleyen bir parti mekanizmasının olmayışı, lider sultanının oluşmasının temel nedenlerindedir. Lider sultanının oluşumu, sadece siyasal partiler mevzuatıyla açıklanamaz. Liderin yanında bulunan çekirdek kadronun, demokratik bir tutum takınamaması da lider sultanının oluşumuna neden olmaktadır¹⁸.

Türkiye’de seçim sistemi ve bu kapsamda parti içi demokrasinin olmayışı, siyasi parti liderlerin artan gücünün asıl nedenini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Mecliste çoğunluğa sahip, aynı zamanda tek başına hükümeti kurma olanağına kavuşmuş olan partinin liderliğinin, parti içindeki gücü, uygulanan seçim sistemi ile birlikte, çoğunluğun tek temsilcisi rolüne dönüşmektedir. Çoğunluğa dayalı hükümet ve hükümette tek belirleyici olan parti liderinin, siyasal yaşamı da tek başına yönlendirmesi, demokratik toplumun temelini oluşturan çoğulcu yapıda gerilimlere neden olmaktadır. Gerilimler bir yandan da siyaseti yönlendiren eğilimlere dönüşmektedir. Bu nedenle, liderler gerilim politikasına yönelmekte, toplumsal kırılmalara ve kutuplaşmalara neden olabilecek çatışmalı politikaları izlemektedirler.

II. TÜRKİYE’DE ÖZGÜRLÜKÇÜ DEMOKRATİK ANAYASA İHTİYACI

1982 Anayasası geçirdiği çok sayıda değişikliğe rağmen, özgürlükleri daraltan içeriğinden, birey karşısında devleti önceleyen özünden tam olarak arındırılmadı. Demokratik yeni bir anayasa ihtiyacı hep sürdü. 2000’li yılların başından 2015’e kadar bu yönlü çaba ve çalışmalar yoğundu.

A. Anayasa’nın Hak ve Özgürlükleri Sınırlayıcı, Yasaklayıcı, Askıya Alıcı Rejimi

1982 Anayasası’nın özünü içeren Başlangıç kısmındaki özgürlüklerin sınırlarına yönelik belirlemeler karşısında, Anayasanın sınırlamalar ve yasaklamalar konusunda ciddi sorunlar taşıdığı görülmektedir. Örneğin, beşinci paragraftaki “Hiçbir faaliyetin Türk milli menfaatlerinin, Türk varlığının, Devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğinin karşısında

¹⁸ Murat Yanık, Parti İçi Demokrasi, Beta Yayınları, İstanbul 2002, s.155,156.

koruma göremeyeceği...” belirlemesi içeriğindeki öznel değerlendirme konularının ayrıntılı formülü, aynı zamanda Anayasa’nın ruhunu göstermektedir.

Başlangıçta yer alan ilkelerin Anayasanın 2. maddesi gereğince Cumhuriyetin temel nitelikleri arasında sayılması ve değiştirilemez hükümler kapsamında olması, bu ilkelere, Anayasadaki kurallar arasındaki sınırlamada üstünlük sağlandığı anlamına gelmektedir¹⁹. Bu açıdan bakıldığında, 1982 Anayasası’nın ruhunun ortaya koyduğu hak ve özgürlüklerin darlık derecesi açıkça anlaşılacaktır.

1982 Anayasası, 2001 değişiklikleri öncesinde, hak ve özgürlüklerle ilgili “katmerli sınırlama sistemi”ni benimsemişti. 1982 Anayasası 13. maddesindeki, “bu maddede yer alan genel sınırlama sebepleri temel hak ve özgürlüklerin tümü için geçerlidir” şeklindeki ifadeyle, temel hak ve özgürlüklerin tümü için genel sınırlama hükmüne yer verilmiştir. 2001 değişikliklerinden önceki genel sınırlama hükmü ile, özgürlük kural-sınırlama istisna temel ilkesi bozulmuştur. 13. madde içeriğindeki genel sınırlama nedenleri, nesnel bir şekilde içeriği belirlenebilecek türden nedenler değildir. Sınırlama kavramlarındaki bolluk ve içeriklerinin belirsizliği, siyasal karar organlarının takdir alanını genişletmiştir²⁰. Bu durum, takdir alanını denetleyebilecek olan yargı organının, yargısal denetimini de büyük oranda güçleştirmiştir. Genel sınırlama hükmü ve sonuçları, 1982’den 2001’e kadar yürürlükte kalarak, hak ve özgürlük alanını son derece daraltmıştır.

Genel sınırlama hükmü yanında ikinci sınırlama biçimi, her hak ve özgürlüğün kendi düzenlendiği hüküm kapsamındaki sınırlama nedenleri ile sınırlanabiliyor olmasıdır. Hak ve özgürlüğün, öngörüldüğü hemen her anayasal hüküm aynı zamanda ilgili hak ve özgürlük için o hak ve özgürlüğün niteliğine uygun sınırlama nedenlerini de belirlemiştir.

Anayasanın 14. maddesi, sınırlamanın ötesinde, genel yasaklama hükmü niteliğindedir. “Temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmaması” başlığı altında düzenlenen bu hüküm de, diğer sınırlama hükümleri gibi, Devletin bireye karşı korunması anlayışının, yani 1982 Anayasasını ortaya çıkaran temel eğilimin bir sonucudur.

¹⁹ Mustafa Koçak , “ Cumhuriyetin Temel Niteliklerinin Belirlenmesinde anayasanın Başlangıcında Yer Alan İlkelerin Hukuksal Değeri “, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi 25.Yıl Armağanı, 1998 s.203.

²⁰ Bülent Tanör, İki Anayasa 1961-1982, Beta Yayınları, İstanbul 1986, s.134-136.

1982 Anayasasının sınırlama rejimi kapsamında düşünölen 14. madde hükmü; Anayasa koyucu tarafından, 13. maddedeki genel sınırlama nedenleri ve hak ve özgürlüklerin kendi maddelerindeki sınırlama nedenleriyle de sınırlanabileceklerini belirledikten sonra “üçüncü emniyet kayışı” olarak ihmal edilmeyen “genel bir yasaklama ve yaptırım hükmüdür”²¹.

1982 Anayasasının 14. maddesi 2001 Anayasa değışiklikleri öncesinde ayrıntılı bir şekilde hak ve özgürlüklerin yasaklanan kullanım biçimlerini belirlemiştir. Buna göre; “Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletin ve Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesini veya sosyal bir sınıfın diğeri sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini sağlamak veya dil, ırk, din ve mezhep ayırımı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzenini kurmak amacıyla kullanılamazlar.” 14. maddenin ilk fıkrasında kötüye kullanım olarak nitelendirilerek, yasaklanan kullanım biçimlerinin tüm temel hak ve özgürlüklere yöneldiği açıktır. Maddenin konulması ile güdülen temel amaç hak ve özgürlüklerin özellikle de düşünce özgürlüğünün kullanım alanının daraltılması olmuştur²². Maddenin bu yönlü amacı, aslında Anayasa’nın hazırlığı sırasında, Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu’nun yazdığı gerekçe içeriğinde mevcuttur. Buna göre; “ Bu maddenin birinci fıkrasıyla, hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılması önlenmektedir. Fıkroda hak ve hürriyetlerin ne gibi kötü kasıtle kullanılmayacağı sayım yoluyla gösterilmiştir. Her ne kadar, önceki maddede yer alan genel ve özel nedenlerle gerçekleştirilen sınırlamalar, hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmasını önleyebilir ise de; bazı hallerde kanun hükümlerine uygun olarak kullanılan bir hürriyetin esasında başka bir kasıt gütmesi ve bu kasıtın da fıkrada belirtilen yasak amaçlara yönelik bulunması her zaman mümkündür. Mesela, Türkiye’de Türkçeden başka bir dille yayımlanan sürekli yayının bölücülük; yahut dini yayının mezhep ayırımı yaratmak kastını gütmesi gibi”²³. Bu gerekçeden maddenin, belirli yöndeki düşünce açıklamalarına yönelik yasaklama amacı açıkça anlaşılmaktadır.

²¹ Tanör, İki Anayasa, ...s.135.

²² O. Korkut Kanadoğlu, Türk ve Alman Anayasa Yargısında Anayasal Değerlerin Çatışması ve Uyumlaştırılması, Beta Yayınları, İstanbul 2000, s.27.

²³ Mehmet Akad-Abdullah Diçkol, 1982 Anayasası Madde Gereğçeleri ve Maddelerle İlgili Anayasa Mahkemesi kararları, Alkim Yayınları, İstanbul 1998, s.83.

1982 Anayasasının genel yapısına uygun olarak, özellikle 2001 değişiklikleri öncesinde 14. madde birey karşında devletin korunmasını hedeflemektedir. “Özgürlükçü ve çoğulcu demokratik düzen”in korunmasını aşan bu hükümlerle, militan demokrasi anlayışının temel amacı da aşılmıştır. Devletin korunması, hak ve özgürlüklerin korunmasından önde tutulmuştur. 14. madde kapsamında “temel hak ve hürriyetleri yok etme amacı”, fiilen ve doğrudan doğruya başkalarının haklarına zarar verip vermediği gözönüne alınmadan belirtilmiştir. Bu bağlamda, anayasal ideoloji dışındaki görüşlere dayalı etkinliklerin tümü gerçekte yasaklanmıştır²⁴.

Özellikle 2001 Anayasa değişiklikleri öncesinde, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 13. ve 14. maddeleri, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde karşılıkları bulunmayan hükümler arasında gösterilmektedir²⁵. Anayasanın 14. maddesinde, tüm hak ve özgürlüklere uygulanabilecek genel yasaklama nedenleri gösterilmiştir. Avrupa Birliği’ne uyum süreci çalışmalarında yapılan 2001’deki Anayasa değişikliklerinden sonra da, Anayasanın genel yasak hükmünü içeren 14. maddesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ndeki muadili olduğu açıklanan hükme (17. madde) benzetilememiş, genel yasaklama içeriğini korumuştur.

14. madde içeriğindeki yasaklama hükmü, özgürlükler aleyhine 13. maddedeki genel sınırlama hükmünden daha ileri bir tutuma neden olmaktadır. Sınırlamada yasa koyucu, sınırlama yönünde zorunluluk altında olmayıp, tersine bir takdir yetkisine sahip olduğu halde, yasaklamada yasa koyucunun bir takdir yetkisi bulunmadığı için, Anayasadaki yasaklamalar doğrudan doğruya düzenlemeler yapmak ve yaptırımlarını koymak zorunluluğu vardır²⁶.

1982 Anayasası hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılması yasağını düzenleyen genel yasaklama hükmü 14. madde dışında kimi hükümlerinde, bazı hak ve özgürlükler için özel kötüye kullanma yasakları öngörmektedir. Genel yasaklama hükmü, Anayasadaki tüm hak ve özgürlükler için geçerli ise, bu yola neden gidildiği anlaşılamamaktadır. Ayrıca kötüye kullanma yasağı getirilmeyen bir çok hak ve özgürlük için de, yasaklama nedenlerine dayalı sınırlamalar öndörüldüğü için, yasaklama örgüsünün oldukça sık dokunduğu kesin olarak

²⁴ Mustafa Erdoğan, Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji, 2. baskı, Liberte Yayınları, Ankara 2000, s.367,368.

²⁵ Bülent Tanör, Türkiye’ nin İnsan Hakları Sorunu, BDS Yayınları, İstanbul 1990, s.336.

²⁶ Necmi Yüzbaşıoğlu, Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul 1993, s.215,216,217.

belirtilebilmektedir²⁷. 14. madde içeriğindeki yasakların tüm hak ve özgürlüklere sirayet ettiği gerçeği karşısında, örneğin “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü” yasaklama nedeninin Anayasadaki tüm hak ve özgürlükler bakımından geçerli olduğunu vurgulamak gerekir.

1982 Anayasasının özellikle 2001 değişiklikleri öncesine ait sınırlama sistemi, insan haklarına ilişkin standartlara aykırı düşen yasaklamalar niteliğindedir. “Anayasal yasaklar” şeklinde formüle edilebilecek olan bu hükümler, 1982 Anayasası’nda temel hak ve özgürlüklerin genel rejiminin özünü oluşturmaktadır²⁸.

2001 Anayasa değişiklikleri kapsamında 13. maddede hak ve özgürlükler lehine önemli değişiklikler olmuş, 14. maddede yasaklama nedenlerinin bir kısmı elenmiştir. Bununla birlikte, bu hükümlerin neden olduğu sınırlama ve yasaklama rejiminde sadece görece bir iyileşme sağlanmış, Anayasa’nın hak ve özgürlükleri daraltan içeriği tamamen dönüştürülememiştir. Nitekim bu nedenle, hak ve özgürlükleri önceleyen Anayasa gereksinimi sürmektedir.

Genel sınırlama hükümleri arasında bulunan Anayasanın 15. maddesi ise, hak ve özgürlüklerden sapma anlamına gelmekte ve olağanüstü hallerde hak ve özgürlüklerin durdurulabileceğini öngörmektedir. 15. madde hükmü ile, hak ve özgürlüklerin bir bütün olarak durdurulabilmesine olanak tanınmış, bütün hak ve özgürlüklere siyasal iktidarın müdahale olanağı anayasal düzeyde sağlanmıştır. Bu hükmün gerçek anlamı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin koşut 15. madde hükmü başlığında yer alan “askıya alma”dır.

1982 Anayasasının 15. maddesi’ndeki “ savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir.” hükmünde yer alan “durdurma” terimi özünde farklı bir rejimi barındırmaktadır. Durdurma

²⁷ Sevtap Yokuş, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde ve 1982 Anayasası’nda Hak ve Özgürlüklerin Kötüye Kullanımı, Yetkin Yayınları, Ankara 2002, s. 174.

²⁸ Oktay Uygun, 1982 Anayasası’nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi, İstanbul 1992, s.192.

ya da hakkın sağladığı olanakların kaldırılması, Anayasal güvencelere aykırı en ağır önlemdir²⁹.

15. maddeden anlaşıldığına göre, olağanüstü hal rejimlerinde, Anayasanın diğer maddelerinde belirtilen hak ve özgürlükler için özgü güvenceler geçerli olmayacaktır. Olağanüstü hal rejimlerinde sadece hak ve özgürlüklerin askıya alınmasını öngören 15. madde uygulanacaktır. Olağan hallerde 13. madde ile sınırlanabilen hak ve özgürlükler, olağanüstü hallerde 15. madde çerçevesinde ve sınırlandırılmanın ötesinde askıya alınabilecektir. Yani, 1982 Anayasası iç içe geçmiş iki sınırlandırma rejimini içermektedir³⁰. Ancak olağanüstü rejime özgü oluşturulan normların tamamının, 15. madde içeriğinde belirlenen “uluslararası hukuktan doğan yükümlülükler aykırı olmaması” ve “ölçülülük ilkesini” ihlal etmemesi şarttır. Ancak, olağanüstü rejim uygulamasının, etkin yargısal denetiminin Anayasa gereğince yapılamaması, güvence kriterlerini anlamsız kılmaktadır.

1982 Anayasasının 15. madde kapsamında getirdiği olağanüstü rejim düzenlemesi, olağanüstü rejime ilişkin diğer maddelerle birlikte, hak ve özgürlükler bakımından adeta bağımsız ve Anayasa çerçevesini aşar nitelikte bir rejim görünümündedir³¹. Olağanüstü rejim uygulaması sırasında, hak ve özgürlüklerin askıya alınmasında 15. madde esas alınmaktadır³². Aslında, 1982 Anayasasının 15. maddesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 15. madde hükmüne koşut içeriktedir. Sözleşme'ye Türkiye'nin taraf oluşu ve niteliği gereği Sözleşme'nin doğrudan uygulanabilir olması, 1982 Anayasasının 15. madde hükmünün, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 15. madde hükmü ve bu hükümle ilgili içtihat doğrultusunda uygulanmasını gerektirdiği³³ halde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin saptadığı üzere, geçmiş uygulamalarında tam tersi gerçekleşmiştir. Yargısal denetimi yapılamayan Anayasa altı düzenlemelerle ve özellikle olağanüstü hal kanun hükmünde kararnamele birlikte ele alındığında, Anayasanın ve hukuk dışı bir rejime açılmıştır. Hukuk

²⁹ Tekin Akıllıoğlu, “Temel Hakların Durdurulması”, Bahri Savcı'ya Armağan, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları 7, Ankara 1988, s.63, 64.

³⁰ Fazıl Sağlam, “ KHK Çıkarma Yetkisinin Sınırları Uygulaması Yaygınlaşmasından Doğabilecek Sorunlar “ Anayasa Yargısı 1, Ankara 1984, s.262.

³¹ Fazıl Sağlam, “1982 Anayasası'nın Temel Hak ve Özgürlükler Bakımından Getirdiği Sorunlar”, Bahri Savcı'ya Armağan, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayını, Ankara 1988, s.436.

³² Yılmaz Aliefendioğlu, “Anayasa Yargısı Açısından Olağanüstü Yönetim Usülleri”, Amme İdaresi Dergisi, C:25, S.2, Haziran 1992, s.30.

³³ Mümtaz Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, 8.Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990, s.201.

dışı uygulamalar nedeniyle ortaya çıkan hak ihlalleri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin bu yöndeki çok sayıda kararıyla tespit edilmiştir.

B. 2015 Seçimlerine Kadar Demokratikleşme Yönünde Anayasal Arayışlar

2015'te Türkiye'de, genel seçimler döneminden önceki süreçte yapılan yeni anayasa çalışmalarının içerikleri, hak ve özgürlüklerin önünün açılması yönünde örtüşmekteydi. Anayasal kurumların oluşumu ve çalışma yöntemi konusunda bir takım farklı öneriler bulunmakla birlikte, 1982 Anayasasının ilerisinde, devlet organları bakımından daha demokratik yapıların ve işleyiş biçiminin amaçlandığı söylenebilir. Ancak esas hedef, özgürlükler boyutunda, elden geldiğince geniş bir alanın yaratılmasıydı. Bu sürecin bir kısmı, "çatışma çözümü" süreciyle paralele ilerledi. Bu dönemde, çatışma çözümü sürecinin, bir "toplumsal barış anayasası" ile taçlandırılabilceği çözüm yanlısı kişiler tarafından dillendirilmekteydi. Toplantılarda, açık oturumlarda, demokratik anayasa sürecinin, Güney Afrika'daki demokratik anayasa yapımı süreciyle karşılaştırması bile yapılmaktaydı. 2015 genel seçimlerinden sonra, özgürlükçü demokratik anayasa tartışmaları yerini, iktidar partisi öncülüğünde başlatılan "başkanlık rejimi"ne geçiş tartışmalarına bıraktı.

Türkiye'de demokratik anayasa arayışı ve demokratik bir anayasa yönünde çalışmalar 2000'li yılların öncesinde başlamıştır. Anayasayı bütün olarak değiştirme yönündeki ilk öneri metni 1993 yılında ortaya çıkmıştır. 1993 yılının başlarında TBMM'de temsil edilen siyasi partiler, Anayasa değişikliği için teklifler hazırlamışlardır. Bu doğrultuda, geniş çaplı yapılması düşünülen Anayasa değişiklikleri, 1995 Anayasa değişiklikleri olarak ortaya çıkmıştır. Bu değişiklikler kapsamlı olsa da, o günkü siyasi atmosferin de etkisiyle, beklenenin çok altında kaldı.

2001 Anayasa değişiklikleri çalışmaları sırasında, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi temel referans iken, Avrupa Birliği çerçevesindeki belgeler de önemli ölçülerde dikkate alınmıştır. Kopenhag Kriterleri, Katılım Ortaklığı Belgesi, Ulusal Program 2001 Anayasa değişiklikleri içeriğine kaynaklık etmişlerdir³⁴. Değişikliklerle, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hükümlerine koşutluk sağlanması amaçlanmıştır.

³⁴ İbrahim Ö. Kaboğlu, "2001 Anayasa Değişiklikleri: Ulusal-Üstü Etkiden Ulusal Tepkiye", Anayasa Yargısı 19, Antalya 2002, s.107.

Hak ve özgürlüklerin önünün açılması yönündeki değişikliklerden en geniş olanı 2001 Anayasa değişikliklerinden sonraki dönemde, Anayasanın tümünden değiştirilmesi yönünde tartışmalar ve çalışmalar hız kazanmıştır. Bu doğrultuda örneğin; Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), 2000 yılında, Türkiye Barolar Birliği 2001 yılında, Hükümetin çağrısı ile Bilim Kurulu 2007 yılında, Anayasa önerileri taslaklarını oluşturmuşlardır. Yeni bir anayasa gereksinime önemle işaret eden çalışmalardan biri de Mart 2011’de kamuoyuyla paylaşılan TÜSİAD raporu olmuştur. Beş boyut açısından tartışmayı içeren bu çalışma, Türkiye’de çeşitli çevrelerden farklı reaksiyonlarla karşılandı. Bununla birlikte, Türkiye için uç sayılabilecek görüşleri de tartışmaya açması bakımından son derece önemli anayasa çalışması olarak tartışmalar bütünü içinde önemli yerini aldı. Bu çalışmayı TESEV tarafından yapılan yeni anayasa çalışması izledi. Stratejik Düşünce Enstitüsü, Mayıs 2011 tarihli “İnsan Onuruna Dayanan Yeni Anayasa” başlıklı çalışmasını yayınladı. 2012 yılında Anayasa Hukuku Araştırmaları Derneği tarafından hazırlanan kapsamlı bir yeni anayasa çalışma raporu Meclis Anayasa Uzlaşma Komisyonu’na sunuldu.

Anayasa hazırlığında yöntem konusunda farklı bir takım öneriler geliştirilmiştir. Yeni anayasa için yöntem önerileri kapsamında; %10 barajın geçerli olduğu seçim sistemiyle ve aslında eksik temsil ile oluşan Parlamentoyla, toplumun bütün bireylerinin kendilerine ait görebilecekleri yeni bir anayasayı hazırlama olanağının zayıf olduğu düşüncesi öne çıkmaktaydı. Yeni bir anayasanın geniş bir katılım sağlamadan hazırlanması demek, iktidardaki siyasal partinin, hatta iktidardaki parti liderinin anayasasının oluşturulması demek olacaktı. Geniş katılımın olmadığı bir hazırlık süreci ile ortaya çıkarılan anayasa için demokratik anlamda toplumsal sözleşme metni demek olanağı olmayacaktı. Bu görüş doğrultusunda, yeni anayasa için hazırlık yöntemi, en az içerik kadar önemli görülmekteydi. Öncelikle yeni bir anayasa yapımında uzlaşmanın en üst düzeyde sağlanması ve anayasanın toplumsal sözleşme anlamını kazanabilmesi için demokratik-katılımcı bir yöntemin belirlenmesi isteniyordu. Bu yönde çeşitli yöntem önerileri formüle edildi. Örneğin; 2009’da yayınlanan ve yeni anayasanın içermesi gereken ilkeleri belirleyen “Özgürlükçü-Eşitlikçi-Demokratik ve Sosyal Yeni Bir Anayasa İçin Temel İlkeler” başlıklı raporda bir kurucu meclis

önerilmektedir³⁵. Aynı doğrultuda farklı çevrelerden de raporlar ortaya çıkmıştı³⁶.

Yeni anayasa çalışmaları sırasında, özgürlüklerin kullanımı önünde engel yasal düzenlemelerin ortadan kaldırılması, yönetime ilişkin diğer bir boyutu oluşturmaktaydı. Başta ifade ve örgütlenme özgürlüğü olmak üzere, yeni anayasa konusunda özgür tartışma ortamını da engelleyen bir dizi yasanın değiştirilmesi, dönüştürülmesi zorunlu gözükmektedir. Siyasi Partiler ve Seçim Kanunu öncelikle değiştirilmesi gereken yasalar arasında sayılmaktaydı.

Demokratik yeni bir anayasa için yöntem belirlerken, anayasa hazırlık sürecinde toplumsal ve siyasal benzeşmeleri olan farklı ülke deneyimlerinden yararlanılması gereği de hatırlatılmaktaydı. Bu anlamda, yeni bir anayasa ile toplumsal barışa dönük bir başlangıç oluşturmak hedeflenirken, bir yandan da yeni anayasa tartışmalarının barışçıl bir ortamda yapılmasının önlemlerinin alınması zorunluluğu ile demokratik bir anayasanın, ancak demokratik bir ortamda ve demokratik araçlarla oluşturulabileceği hatırlatılmaktaydı.

İçerik itibarıyla, yeni bir anayasa kapsamında, toplumsal barış hedefiyle öne çıkan beklentilerden biri, aynı zamanda bir siyasal çatışma konusu olan etnik temelli vatandaşlık tanımından arınmak olmuştur. Bu konuda, 2007’de Hükümetin istemiyle hazırlanmış olan yeni Anayasa taslağında vatandaşlık tanımı alternatifli olarak yer almıştır. Maddenin kenar başlığı “Türk vatandaşlığı” yerine “vatandaşlık” şeklinde önerilmiştir³⁷. Anayasa Uzmanlar Kurulu tarafından hazırlanan ve Yeni Bir Anayasa İçin Temel İlkeler Raporunda vatandaşlık konusu “Anayasal yurttaşlık” olarak ifade edilmiş ve içeriği belirlenmiştir. Buna göre; “*Anayasal yurttaşlık tanınmalıdır: Anayasanın tüm bireylerce sahiplenilmesini sağlama ereğiyle, herhangi bir etnik aidiyeti referans almaksızın, yurttaşlık hakkı tanınmalıdır. Böylece, Anayasa’nın sadece toplumsal sözleşme metni olarak değil, aynı zamanda “ortak kimlik belgesi” olarak algılanması, anayasal yurtseverlik bilincinin gelişimini de besleyebilir. Siyasal haklar bakımından, “Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı”, kapsayıcı ve farklılıklara olanak tanıyıcı kimlik olarak tasarlanmalıdır...*”³⁸. Türkiye Sanayici İş Adamları Derneği’nin (TÜSİAD),

³⁵ Özgürlükçü-Eşitlikçi-Demokratik ve Sosyal Yeni Bir Anayasa İçin Temel İlkeler, DİSK Yayınları, İstanbul 2009, s.97, 98.

³⁶ Yeni Anayasanın Beş Temel Boyutu, TÜSİAD, Mart 2011.

³⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Önerisi, Legal Hukuk Dergisi, Yıl:5, Sayı:58, Ekim 2007, s.3208.

³⁸ Özgürlükçü-Eşitlikçi-Demokratik ve Sosyal Yeni Bir Anayasa İçin Temel İlkeler, ..., s.41.

2011 tarihli anayasa çalışmasında, vatandaşlığın anayasada bir hak olarak belirlenmesine ve etnik vurguya dayalı bir vatandaşlık tanımının anayasada yer alamayacağı belirlenmiştir. Bu çalışmada vatandaşlık konusu, kimlik başlığı altında ve devamında kültürel hakların da tartışıldığı bir biçimde yer almıştır³⁹. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), 2011 tarihli “Türkiye’nin Yeni Anayasasına Doğru” adlı raporunda, vatandaşlıkla ilgili olarak, “...Her şeyden önce, anayasa hiçbir şekilde etnik kimliklere referans yapmamalı, ancak tüm kültürel farklılıklara ve hayat tarzlarına saygıyı temel ilke olarak belirlemelidir” denmektedir⁴⁰. Stratejik Düşünce Enstitüsünün 2011 tarihli yeni anayasa konulu raporunda da, vatandaşlığın dünya anayasalarındaki genel eğilime uygun olarak etnik kökenden arındırılmış, hukuksal bağı esas alan bir tanıma kavuşturulması gereği vurgulanmıştır⁴¹.

Yeni anayasa arayışları kapsamında, merkezi yönetimin daraltılarak yerelin öne çıkarılması bağlamında, demokratik olmayan merkezi yapılar yerine yerel-bölgesel yönetimlerin geliştirilmesi önerisi, geniş tartışma zemini bulmuştur. Yine bu kapsamda her düzeyde yönetim örgütlenmesi ve işleyişinde tam bir şeffaflığın sağlanması için gerekli koşulların oluşturulması, bu yönlü hukuksal düzenlemelerin başta anayasa olmak üzere “yeni” olarak oluşturulması zorunlu unsurlardan biri olarak öne çıkmıştır.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) 2000 yılı önerisinde “bölge idaresi”ne yer verilmiştir. Birden fazla ilden oluşan bölge idareleri, ekonomik ve coğrafi kriterler dikkate alınarak belirlenecektir. Avrupa Birliği sürecinde bunun bir zorunluluk olduğu vurgulanmaktadır. Yerel yönetim düzeyinde farklı birimler geliştirme yönünde bir diğer örnek çalışma TÜSİAD 2006 raporudur. Bu raporda yerel yönetim bazında, anakent, alt bölge ve bölge ölçütünde düzenlemelere yer verilmiştir⁴². Türkiye Barolar Birliği 2001 Anayasa taslağında “yerel yönetimler; bölge, il, belde veya köy halkının ortak yerel gereksinimlerini karşılayan ve genel karar organları halk tarafından seçilen kamu tüzel kişileridir” şeklindeki düzenleme ile bölge

³⁹ Yeni Anayasanın Beş Temel Boyutu, TÜSİAD, Mart 2011, s.27.

⁴⁰ Türkiye’nin Yeni Anayasasına Doğru, TESEV, Nisan 2011, s.13.

⁴¹ Vesayetsiz ve Tam Demokratik Bir Türkiye İçin İnsan Onuruna Dayanan Yeni Anayasa, Stratejik Düşünce Enstitüsü Raporu, Ankara Mayıs 2011, s.44,45.

⁴² Sultan Tahmazoğlu Üzeltürk, “Anayasa Önerilerinde Yasama Yürütme İlişkileri-Ayrışmalar ve Ortak Noktalar”, Anayasa Kurultayı, Prof. Dr. Yılmaz Aliefendioğlu’na Armağan, Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2010, s.81,82.

yönetimlerini önermiş, bu öneriyi madde gerekçesinde genişçe açıklamıştır⁴³. 2009 tarihli Anayasa Uzmanlar Kurulu'nun raporunda da yerel yönetim birimi olarak bölge yönetimlerine yer verilmiştir. Önerilen bu yönetim birimi ile belirlenen ilkeler ve amaçlanan yarar raporda genişçe açıklanmıştır. Bu raporda; "Bölge yönetimi, devletin ülkesel ve siyasal bütünlüğü ilkesi ve yerel birimlerin yetkilerine saygı çerçevesinde, yalnızca bölgenin iktisadi, sosyal ve kültürel gelişimine ivme kazandırmak amacıyla oluşturulan, demokratik bir adem-i merkeziyet birimidir..." şeklindeki belirlemelere yer verilmiştir⁴⁴. TÜSİAD'ın 2011 raporunda da bölge yönetimleri öngörülmüştür. Bölgelerin kendi gelir kaynaklarını üretmesi bakımından vergiler konusunda yetkilendirilmeden söz edilmiştir. Merkeze ait birçok yetkinin de yine yerel yönetimlere bırakılması gereği ileri sürülmektedir. Bu bakımlardan yerel yönetimleri güçlü kılan uluslararası sözleşmelerin çekincesiz ve tam olarak yaşama geçirilmesi gerekmektedir. TÜSİAD raporunda dikkati çeken önemli bir nokta, yerel yönetimlerin yetkilendirilmesinin, kimlik konusu ve bölgesel temsille, adil temsil ve siyasal katılım yolları ile birlikte ele alınmış olmasıdır⁴⁵. TESEV 2011 yeni anayasaya ilişkin raporunda, yerel yönetimlerin özerkliklerinin sağlanmasının aynı zamanda kimlik ve kültürel haklar bakımından da sorun çözücü olacağı vurgulanmaktadır. "Tamamen demokratik temsil yoluyla oluşturulması gereken yerel yönetim birimleri yerel ihtiyaçların takdiri ve bunların karşılanma yollarını belirleme konusunda karar yetkisine sahip olmalı ve giderlerini karşılamak üzere -merkezi bütçeden alacakları daha adil pay yanında- kısmen vergi de koyabilmelidirler. Yerel demokratik yönetim birimlerinin karar yetkisinin bayındırlık, tarım, sağlık ve kısmen kolluk ve eğitim hizmetlerini de kapsamaması gerekir. Tersinden belirtmek gerekirse, adalet ve savunma hizmetleri ile ulusal nitelikteki kolluk hizmetinin sunumu merkezi idarenin yetkisinde kalmalı, eğitim ise ulusal düzeydeki eğitimi ikame etmeyecek ancak bölgesel ihtiyaçların gerekliliklerini de gözeterek şekilde esnek bir yapıya kavuşturulmalıdır" şeklindeki öngörülerle yerel yönetimler için geniş bir özerklikten yana bir eğilim geliştirilmiştir⁴⁶.

Anayasanın yeni kurallar ve kurumları içermesi zorunluluğu, nelerin Anayasa içeriği bakımından yeni olacağını da ilkesel bazda ortaya çıkarmıştı. Ortaya çıkan ilkeler bakımından,

⁴³ Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi, II. Basım, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2001, s.79,80.

⁴⁴ Özgürlükçü-Eşitlikçi-Demokratik ve Sosyal Yeni Bir Anayasa İçin Temel İlkeler, ..., s.69.

⁴⁵ Yeni Anayasanın Beş Temel Boyutu, s.28.

⁴⁶ Türkiye'nin Yeni Anayasasına Doğru, s.31,32.

Anayasanın yenilikleri olacak konular üzerinde uzlaşma zorlukları yaşandı. Üzerinde uzlaşma zorluğu olan konuların başında, “yurttaşlık, ve yönetimde merkez-çevre ilişkisi” gelmekteydi. Bu nedenle, anayasa çalışmalarında belirtilen konularda formüllerin geliştirilmesini zorunlu kılmıştı⁴⁷.

Yeni anayasa arayışında aranan, gerçek anlamıyla özgürlük, eşitlik, demokrasi, barış, hukuk devletidir. Bu amaçla, “Yeni Anayasa” başlığı altında hazırlanan hemen her taslak, rapor ve görüşün başlığına özgürlükçü, demokratik, eşitlikçi türünden nitelermeler eklenmişti. Toplumsal barışın sağlanması, yeni bir anayasadan beklentilerden başlıcasıydı. Yıllardır süregelen anayasa çalışmaları, yeni anayasaya yönelik beklentileri ve içerikle ilgili temel ilkeleri netleştirdi. Bu ilkeler aynı zamanda evrensel düzeyde demokratik anayasa ilkelerine karşılık gelmektedir. Bu doğrultuda, anayasal birikim anlamında Türkiye için demokratik bir anayasadan ortak beklentiler şu şekilde sıralanabilir: Demokratik bir anayasa ile öncelikle, anayasa karşısında eşit vatandaşlık temelinde, toplumun tüm kesimlerini kapsamalı, toplumsal ve siyasal çoğulculuk korunmalıdır. Hak ve özgürlükler, evrensel ölçekte geliştirilen ilkeler temelinde belirlenerek güvence altına alınmalıdır. Hukukun üstünlüğünün, yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığının gerçekleştirilmesinin önlemleri alınmalıdır. Siyasal iktidar yetki paylaşımı yoluyla dengelenmeli, demokrasinin tanımı olan “sınırlı iktidar” ilkesiyle, demokratik işleyiş sağlanmalıdır. Merkezde toplanan yetkiler, yerinden yönetimle paylaşılmalı, yönetimde şeffaflık ilkesi yaşama geçirilmelidir⁴⁸.

Yeni bir anayasa için yöneme ve içeriğe ilişkin olarak, çeşitli sivil örgütlerin dahil olduğu tartışmalar sürerken; 2011 yılında TBMM’de, yeni anayasa hazırlığı için oluşturulan “Anayasa Uzlaşma Komisyonu”na Parlamentodaki tüm partiler üçer üyeyle katıldılar ve Meclis bünyesinde yeni anayasa hazırlığı başladı. Ancak, yeni anayasa için esas teşkil edecek konularda uzlaşma sağlanamadı. Toplumsal barışı hedefleyen, ayrımcılığı, “ötekileştirmeyi” önleyecek; mevcut Anayasa’nın ruhunu tersine çevirecek nitelikte yeni bir anayasa yerine, yürürlükteki Anayasanın revize edilmesi yöntemi kullanıldı, üzerinde çok fazla tartışma olmayan 60 maddesi üzerinde anlaşma sağlandı. Bütünsel anlamıyla yeni anayasa çalışması

⁴⁷ İbrahim Kaboğlu, “Anayasa Kurultayı. Anlamı ve Amacı”, Anayasa Kurultayı, Prof. Dr. Yılmaz Aliefendioğlu’na Armağan, Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2010, s.15.

⁴⁸ Sevtap Yokuş, “yeni Anayasa Arayışında İçerikle İlgili Öncelikler Nelerdir?”, Türkiye’nin Anayasa Gündemi, Derleyen: İbrahim Ö. Kaboğlu, Anayasa Hukuku Araştırmaları Derneği, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 240,241.

başarısızlığa uğradı ve tamamlanamadı. 10 Şubat 2016'da son bir çabayla yeni anayasa için bir araya gelen⁴⁹ Meclisteki partilerin üyeleri, sadece iki toplantı sonrasında, 17 Şubat 2016'da, özellikle "başkanlık rejimi" konusundaki ihtilaf nedeniyle, bu çalışmalarını sonlandırdılar⁵⁰.

III. DEMOKRATİKLEŞME ARAYIŞINDAN OTORİTERLİĞE DÖNÜŞ

Özgürlükçü-demokratik anayasa arayışları ve bu doğrultudaki Anayasa'daki kısmi değişiklikler, Anayasa'nın otoriter yüzünü nisbeten törpülemişti. Siyasal sürecin 2016'da getirdiği olağanüstü rejimle, Anayasa'nın otoriter yüzü tekrar belirgin hale geldi. Tam da bu dönemde "güçlü devlet" vurgusuyla yapılan Anayasa değişiklikleri; siyasi iktidarın, özgürlükçü anayasa yerine, Anayasa'nın elverdiği otoriter özelliklerin pekiştirilmesi tercihinin yansıması oldu.

A. 2017 Anayasa Değişiklikleri: Cumhurbaşkanlığı Rejimi

2017 Anayasa değişikliklerine kadar, özgürlüklerin önünü açacak olan, iktidarı, özgürlükler lehine sınırlayan ve demokratik yöntemlerle dengelemeyi içeren yeni bir anayasa arayışı sürdü. 2017 Anayasa değişikliklerinde demokratik özgürlükçü anayasa hedefi terk edildi, bunun yerine özgürlükler aleyhine otoritenin derinleştirilmesi ile denge, denetim mekanizmaları ortadan kaldırılarak, siyasi iktidarın tek merkezde toplanması yoluna gidildi. Böylece, 12 Eylül 1980 Darbesinin kurduğu, özgürlükler karşısında otoriter yönetimi tercih eden, devleti merkez alan, birey özgürlüklerini gerileten düzene geri dönüldü.

21.7.2016 tarihinden itibaren tüm Türkiye'de olağanüstü rejim uygulanmaktadır. Tüm ülkede olağanüstü rejim uygulamasının uzatılması, Anayasal düzen açısından demokratik yönelime ilişkin her şeye rağmen saklı tutulan umutları büyük oranda tüketen bir etki yarattı. Özgürlükler alanını ortada kaldıran olağanüstü rejim uygulaması, bir kez daha Anayasa'nın otoriter yüzünü belirgin kıldı⁵¹. Hükümet sisteminde değişiklik adı altında yapılan Anayasa

⁴⁹ https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/mutabakat_kom/anayasa_mutabakat_komisyonu_10022016.pdf

⁵⁰ <http://t24.com.tr/haber/tbmm-baskani-avara-kasnak-dedi-anayasa-uzlasma-komisyonu-dagildi-iste-o-tutanaga-yansiyan-konusmalar,328554>

⁵¹ Sevtap Yokuş, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Türkiye'de Olağanüstü Hal Rejimi Pratiği ve Anayasa Şikayetine Etkisi, Seçkin Yayınları, Ankara 2017, Önsözden.

değişiklikleri tam da bu süreçte yapıldı. Olağanüstü yönetim nedeniyle demokratik ilkeler ve özgürlükler alanında geriye gidiş yaşanırken, demokratik anayasa beklentisi ortadan kalkmışken ve olağanüstü hal yürürlükteyken yapılan Anayasa değişiklikleri, demokratik meşruiyet açısından daha hazırlık aşamasında sorun yarattı. Anayasa değişiklikleri üzerinde aleni bir çalışma süreci izlenmedi. Kimler tarafından ve nasıl hazırlandığı bilinmeyen Anayasa değişikliği kanunu halkoyuna sunuldu. Halkoyu sırasında, mühürsüz oyların sayımı üzerinden, seçimlerin dürüstlüğü tartışmaları sürdü. Anamuhalefet Partisi, mühürsüz oyların iptali talebiyle Yüksek Seçim Kurulu'na başvuruda bulundu. Yüksek Seçim Kurulu'nun kararı, mühürsüz oyların da geçerli kabul edileceği yönünde oldu.

Olağanüstü rejim koşullarında yapılan Anayasa değişikliği çalışmaları demokratik anayasacılık fikrinden tamamen uzaklaşıldığının göstergesidir. Başta, ifade ve örgütlenme özgürlüğü olmak üzere, katılımcılığı sağlayacak tüm özgürlüklerin askıda olduğu olağanüstü rejimde yapılan bir anayasa değişikliğinin hazırlık sürecinin demokratik olmadığı açıktır.

1982 Anayasası, istikrar arayışı nedeniyle ve neredeyse otoriteyi kutsama anlayışını yansıtır şekilde, yürütme erkini oldukça güçlendiren, diğer erkler arasında ön plana çıkaran bir Anayasa olmuştur. Anayasa'nın otoriteyi ağırlaştıran yanı, yürütme erkine sağladığı aşırı güçle ve somut olarak Cumhurbaşkanına tanınan yetkilerle ortaya çıkmaktadır. Bu güç, olağanüstü dönemde katlamalı olarak kendisini göstermektedir⁵². 2017 Anayasa değişiklikleri, Anayasa'nın Cumhurbaşkanında somutlaşan yürütmeye tanıdığı gücü ve olağanüstü dönemde Cumhurbaşkanına tanınan olağanüstü gücü sürekli hale getirerek, Anayasa'nın 12 Eylül zemininde sağladığı otoritenin ağırlığını, pekiştiren düzenlemeleri içermektedir. Anayasa değişiklikleri ile esas olarak, zaten zayıf erkler dengesi ve denetim sistemine en kırılgan şekil verilmektedir. 2017 Anayasa değişiklikleri⁵³ esas olarak, Cumhurbaşkanının, mevcut oldukça geniş yetkilerinin ötesinde, yürütmeyi tek başına elinde tuttuğu, yasama ve yargıya da nüfuz etmesinin tüm önlemlerinin alındığı bir içeriğe yönelmiştir. Olağanüstü rejimin sağladığı Cumhurbaşkanı yetkilerini sürekli hale getirme temelinde, içeriği de demokratiklikten yoksun Anayasa değişikliklerinin, 1982 Anayasası'nın

⁵² Sevtap Yokuş "1982 Anayasası'nda Yürütme Erkinin Ağırlığı", Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (Prof. Dr. Ayferi Göze'ye Armağan), Maltepe Üniversitesi Yayınları, 2004/1-2, İstanbul, s.239-255.

⁵³ 6771 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" Kabul Tarihi: 1.01.2017, R.G: 11 Şubat 2017, Sayı: 29976.

otoriter yanını derinleştireceği ve özellikle yargı bağımsızlığı konusundaki sorunlarla birlikte uygulamada demokrasiden uzaklaşma yönünde çok daha büyük sıkıntılara neden olacağı kuşkusuzdur.

Hükümet sisteminde değişikliğe gidildiği gerekçesiyle hazırlanan Anayasa değişiklikleri, “Cumhurbaşkanlığı sistemi” getiren değişiklikler olarak anılmaktadır. Ancak, Anayasa Hukuku literatüründe “cumhurbaşkanlığı sistemi” türünde bir sistem bulunmamaktadır. Başlangıçta “Türk tipi başkanlık rejimi” şeklinde adlandırmalar da oldu. Ancak, Anayasa değişiklikleri ile ortaya çıkacak hükümet sisteminin “başkanlık rejimi” ile bir benzerliği bulunmamaktadır. Başkanlık rejiminin temelinde varolan katı erkler ayrığı, Anayasa değişiklikleri ile gerçekleşmeyecektir. Erkler arası denge ve denetim mekanizmaları ise tamamen devre dışı kalmaktadır. Cumhurbaşkanının, seçimleri yenileme, Cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanları atama, üst düzey kamu yöneticilerini atama, Hakimler ve Savcılar Kuruluna üye atamaları gibi yetkileri, herhangi bir denetime bağlı olmayan sınırsız, şartsız yetkilerdir⁵⁴.

Seçimlerin yenilenmesi konusunda Parlamento fiilen yetkisiz hale gelmektedir. Çünkü, Parlamenteonun seçimleri yenilemesi konusunda öngörülen çoğunluğu (üye tamsayısının beşte üç çoğunluğu) sağlamak, özellikle yasama çoğunluğunun Cumhurbaşkanının kontrolü altında olduğu yüksek olasılığı da hesaba katıldığında fiilen olanaksızdır. Oysa, Cumhurbaşkanına verilen seçimleri yenileme yetkisi konusunda ne süre ne de gerekçe şartı getirilmiştir. Cumhurbaşkanı, seçimleri yenileme yetkisini istediği sıklıkta ve zamanda kullanabilecektir⁵⁵.

Partili Cumhurbaşkanlığı yoluyla, Cumhurbaşkanını, partiler üstü konumundan tamamen uzaklaştırılmış, günlük siyaseti belirleyici konuma getirilmiştir. Aynı zamanda yapılacak olan Cumhurbaşkanı ve Parlamento seçimlerinde, Cumhurbaşkanı ekseninde oluşacak yarış nedeniyle, Parlamento seçimleri gölgede kalacak, halkın seçimlerdeki tercihi de liderler bazında daralmış olacaktır⁵⁶.

⁵⁴ Kemal Gözler, Elveda Anayasa, Ekin Yayınevi, Bursa 2017, s.21.

⁵⁵ Ece Göztepe, “Cumhurbaşkanlığı Sistemine Geçiş ve Anayasa Değişikliği”, Güncel Hukuk Dergisi, Mart 2017, s.49.

⁵⁶ Demirhan Burak Çelik, Burcu Alkış, Atagün Mert Kejanlıoğlu, “Türk Tipi Başkanlık Sistemi”, Güncel Hukuk Dergisi, Mart 2017, s.54.

Cumhurbaşkanının yasama çoğunluğunu elinde tutmasını sağlayan anayasal bir temel oluşturulmuştur. Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile parlamento seçimlerinin birlikte yapılması yönündeki değişiklikle, seçmen çoğunluğunun, Cumhurbaşkanına bağlı partiye eğilimini güçlendirecektir. Yine bu Anayasa değişiklikleri ile “Cumhurbaşkanının partili olabileceği” yani partisinin başında olabileceği de belirlendiğine göre, seçilen Cumhurbaşkanının, liderliğini yaptığı partinin de, parlamentoda çoğunluğa sahip olması kaçınılmaz sonuç olacaktır. Partili Cumhurbaşkanına bağlı Parlamento çoğunluğu demek, Türkiye’de seçim sistemi ve Siyasi Partiler Kanunu ile birlikte düşünüldüğünde, yasamayı ele geçirmiş olan Cumhurbaşkanı demektir.

2017 Anayasa değişiklikleri ile yasamanın asliliği ilkesi Cumhurbaşkanı lehine zayıflatılmıştır. Cumhurbaşkanının kararname çıkarma yetkisi neredeyse genel düzenleyici ilke düzeyine yükseltilmiştir⁵⁷. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi için Parlamento tarafından buna olanak sağlayacak bir yetki kanununa ihtiyaç bulunmamaktadır. Bu kararnamelerin oluşturulduktan sonra Parlamento sunumu da Anayasa değişiklikleri incelendiğinde zorunlu gözükmemektedir. Cumhurbaşkanı kararnamesiyle düzenlenecek alanlar oldukça geniş tutulmuştur. Bakanlıkların kurulması, kaldırılması, görevleri ve yetkileri, teşkilat yapısı ile merkez ve taşra teşkilatlarının kurulması kanunla düzenlenmesi gereken konular iken, Anayasa Değişikliği Kanunuyla bu konuların Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenleneceği hüküm altına alınmıştır. Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenebilecek benzer kategoriler ise torba maddelerde karmaşık bir tarzda hüküm altına alınmış, oldukça geniş düzenleme alanları yaratılmıştır. Kanunla düzenlenen Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin teşkilatı ve görevleri konuları, değişiklikle Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenebilecektir.

Yasamanın yürütmeyi denetim yolları büyük oranda ortadan kaldırılmıştır. Yürütmenin izlediği politikaların yasama tarafından siyasal denetiminin ve kamuoyunun dikkatini çekmenin en başta gelen yolu olan⁵⁸ “gensoru” ve “sözlü soru” mekanizması ortadan kaldırılmıştır. Cumhurbaşkanının, Cumhurbaşkanı yardımcılarının ya da bakanların “cezai sorumluluğu” için ise, bu yolun yasama yoluyla kullanılması için öngörülen Meclis

⁵⁷ Ece Göztepe, “Cumhurbaşkanlığı Sistemine Geçiş ve Anayasa Değişikliği”, ..., s.49.

⁵⁸ Süheyl Batum, “Demokrasi Dışı Bir Anayasa Değişikliği”, Güncel Hukuk Dergisi, Mart 2017, s.38.

çoğunlukları dikkate alındığında imkansıza varacak derecede güçleştirilmiştir. Buna göre, Meclis soruşturması açılabilmesi için, üye tam sayısının beşte üç çoğunluğu, Yüce Divan'a sevk kararı için ise, üye tam sayısının üçte ikisinin oyu gereklidir.

Meclisin, yürütmeye karşı elindeki bir diğer önemli denetim aracı olan bütçe yetkisi de etkililiğini yitirmiştir. Meclisin Bütçe Kanunu konusundaki yetkilerinde kısıtlamaya gidilmiştir. Cumhurbaşkanı tarafından sunulacak Bütçe Kanunu Teklifi Parlamento tarafından süresinde görüşülüp yürürlüğe konulamaması halinde bir önceki yılın bütçesi yeniden değerlendirilerek oranına göre artırılarak uygulanacaktır. Böylece, yürütme organının bütçesiz kalmayacağı için, yasama da, bütçeyi yürütme organına karşı bir fren ve denetim aracı olarak kullanamayacak, Cumhurbaşkanı karşısında bütçe konusunda etkisi kalmayacaktır.

Cumhurbaşkanına, Cumhurbaşkanı yardımcılarını, bakanları ve üst düzey bürokratları tek başına atama yetkisi tanınmaktadır. Cumhurbaşkanının, bir milletvekilini, bakan ya da Cumhurbaşkanı yardımcısı olarak ataması halinde, atanan kişinin milletvekilliği sona erecek ve herhangi bir şekilde Cumhurbaşkanlığı yardımcılığı ya da bakanlık görevi sona erdiğinde, tekrar milletvekilliği görevine dönemeyecektir. Bu durum, tekrar milletvekilliği görevine dönemeyecek olan, Cumhurbaşkanı yardımcısı ya da bakan olan kişi üzerinde Cumhurbaşkanının hakimiyetini arttırıcı bir sonuç yaratabilecektir⁵⁹.

2017 Anayasa değişiklikleri, 1982 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden bu yana, toplumsal tabanının da talep ettiği, seçim dönemlerinde siyasal partilerce vaat edilen özgürlükçü demokratik anayasa arayışını sonlandırmıştır⁶⁰.

Anayasa değişiklikleri hükümet sistemi bakımından bilinen anlamda demokratik hükümet sistemlerinden herhangi birine yönelmemiş ve demokratik hükümet sistemlerinden birine benzememiştir. Anayasa değişiklikleriyle ortaya çıkan hükümet biçimi, erklerin katı bir şekilde ayrıldığı, hem oluşum hem de işleyişte keskin ayrılıkların olduğu başkanlık rejimine de; denge ve denetim mekanizmalarıyla çalışan ve yürütme üzerinde yasamanın etkin denetiminin olduğu parlamenter rejime de uymamaktadır. Anayasa değişiklikleriyle Cumhurbaşkanı, fiilen yasamayı belirleme, yasama fonksiyonunu paylaşma ve istediğinde

⁵⁹ Korkut Kanadoğlu-Ahmet Mert Duygun, "6771 Sayılı Anayasa Değişikliği Hakkında Kanun'a İlişkin Değerlendirmeler", Güncel Hukuk Dergisi, Mart 2017, s.60.

⁶⁰ Sevtap Yokuş, "Özgürlükçü Demokratik Anayasa Arayışının Sonu", Güncel Hukuk Dergisi, Mart 2017, s. 40, 41.

yasamayı yenileme olanaklarına sahiptir. Yürütmeyi tek başına belirlemekte, bürokratik atamaları tek başına yapabilmektedir. Hükümet sistemi değişikliğinin ötesinde, 2017 Anayasa değişiklikleri esas olarak Cumhurbaşkanı süper yetkilerle donatan bir dizi düzenlemeyi içermektedir. Yasama, yürütme ve yargı organları üzerinde siyasal liderin edindiği yetkilerle gücü son derece artmıştır. Böylece, yıllarca demokratik özgürlükçü bir anayasa arayışından sonra, anayasa değişiklikleri yoluyla, otoriteyi daha da güçlendiren bir anayasaya varılmıştır.

B. Türkiye’de Demokratik Anayasal Düzenin Ön Şartı Olarak Çatışmasızlık

12 Eylül Askeri Darbesi, esas olarak siyasetten uzak bir toplum yapısını hedefledi. Darbe, demokratik siyaseti bitirme amaçlıydı ve amaç gerçekleşti. Üstelik geçici bir süre için değil, toplumun siyasetin dışında kalması için bütün önlemler kalıcı bir şekilde alındı. Bunun karşısında otoriter yönetim ve tek merkezden güçlü iktidar için de tüm olanaklar sağlandı. Türkiye’nin bugünkü koşullarının temelleri o dönemde atıldı. Türkiye yıllardır dönem dönem çatışmaların seviyesine paralel olarak demokrasiden uzaklaşabilmekte, otoriter yönetim anlayışını belirgin kılabilmiştir. Toplumsal altyapıda ise, bu durum alışılmış bir hal almıştır. Demokrasiye dönük toplumsal muhalefet, son derece zayıf olduğu için, zaman zaman karşılaşılan demokrasiden sapmaları önleme potansiyelinin çok altında kalmaktadır⁶¹. Demokratik siyasetten uzak oluş ve kolayca otoriter yönetime evrilmek, 12 Eylül Döneminin belirlediği siyasal hedeflerin ve bu doğrultuda oluşturulan anayasal düzenin sonucudur.

Türkiye’de 12 Eylül Askeri Darbesini izleyen olağanüstü rejim dönemi, uzun yıllara yayıldı ve güvenliği esas aldı. Bu rejimin uygulandığı bölgede çatışmalar derinleştikçe hukukilik kayboldu. Çünkü olağanüstü rejim, ölçsüz, uzun zamana yayılan ve denetlenemeyen bir alan yarattı. Hukuk kayboldukça çatışmalar derinleşti. En temel hukuk ilkelerinin uygulanmadığı alanda, demokratik değerlerin kalması beklenemezdi. Bugünlere sarkan sorunların temelleri büyük oranda o günlerde atıldı. Ortaya çıkan yoğun insan hakları ihlalleri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarıyla saptanmış ve onaylanmış oldu. Bu yöndeki kararların sayısal oranları, Türkiye’yi insan haklarını yoğun ihlal eden ülke konumuna soktu.

⁶¹ Türkiye’de, toplumsal muhalefetin son derece zayıf olmasının Anayasal ve yasal nedenleri, ayrı bir tartışma konusunu oluşturmaktadır.

2000'li yılların başında demokratik siyasetin ve giderek demokratik bilincin gelişeceği yönünde umutlar doğmuştu. Başta anayasal değişim ve dönüşüm olmak üzere bir dizi aynı zamanda Avrupa Birliği uyum süreci başlıklı açılım, demokrasi beklentisi içinde olanlar bakımından bahar havası yarattı. Demokrasi ve hukuk alanlarındaki sorunlar, 2000'li yılların başında, Avrupa Birliği'nin dayattığı siyasal kriterlerin yerine getirilmesi yoluyla aşılacak istense de, toplumsal ve siyasal yapıdaki barış temelli kalıcı dönüşüm gerçekleşmediği için, Batı demokrasilerinin ilkelerine yönelen tüm değişim ve dönüşüm çabaları, güncel gelişmelerden de anlaşıldığı üzere sonuçsuz kaldı. Türkiye'de, aynı zamanda sosyolojik değerlendirmeleri de gerekli kılan, demokratik kültürün zayıflığını da kapsayan demokrasiye ilişkin kırılma yapı, güçlü bir demokratik dönüşümü engelleyen temel nedendir. Bununla birlikte, içine girilen çatışma ortamı, olası demokratikleşme çabalarını da önlemektedir⁶². Demokrasinin gelişimini ve hukuk devleti ilkesinin uygulanmasını sağlamak yönünde atılması gereken ilk adım, çatışmazlık ortamına dönülmesidir.

Darbe Anayasası olarak adlandırılan otoriter özellikli 1982 Anayasası'nda kurtulmak için, 1993'lerden itibaren başlayarak, 2000'li yıllarda hız kazanan, toplumsal barışa katkı sağlayacağı umuduyla beklenen özgürlükçü-demokratik yeni anayasa yerine, yeniden çatışmalı bir döneme girilmesiyle birlikte, yeni bir anayasadan beklentilerle alakası olmayan, demokrasinin içerdiği denge-denetim özelliklerini tamamen bozan, otoriteyi derinleştiren yönde 2017 Anayasa değişikliklerine gidilmesi de, barış zemini olmadan özgürlük ve demokrasinin olamayacağını göstermektedir.

Barıştan uzaklaşmak, siyasal sorunların barışçıl çözüm alanlarını tüketen bir etki yaratmakta, siyasal çözüm alanları daralmaktadır. Hukukun üstünlüğü bertaraf edilmekte, anayasal düzeyde hukuka aykırı düzenlemelere gidilmektedir. Türkiye'de dokunulmazlıkların kaldırılmasına yönelik, yürürlükteki Anayasaya bile aykırılığı açık olan anayasa değişikliği bu durumun tipik örneğini oluşturmaktadır⁶³. Nitekim, dokunulmazlıkları kaldırılarak, yargılamasına tutuklu devam edilen milletvekillerinin tutukluluk halleri, demokratik toplum düzeni açısından yakıcı sonuçlara neden olmuştur.

⁶² Sevtap Yokuş, Türkiye'de Çatışma Çözümünde Anayasal Arayışlar, Seçkin Yayınları, Ankara 2013, s.251.

⁶³ 20.5.2016 tarih ve 6718 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", R.G. 08 Haziran 2016, S: 29736.

Türkiye’de son dönemde, çatışmadan beslenen otoriterleşme, hak ve özgürlüklerin korunduğu demokratik düzeni ortadan kaldıran bir etki yaratmaktadır. Hak ve özgürlük alanları dikkate alınmamakta, güvenlik ekseninde yönetim anlayışı belirleyici olmaktadır. Güvenliğin özgürlüklerin korunması amacına dayalı olduğu, güvenlik ve özgürlüğün, ters değil doğru orantılı ilkeler olduğu şeklindeki demokratik düşünce biçimi kaybolmaktadır. Barış düşüncesinden uzaklaşılması nedeniyle, demokratik ilkelerin ve hukukun yitirilmesi, aynı ölçüde çatışmaları derinleştirmektedir.

Olağanüstü rejim dönemlerinde hukuk çok daha yaşamsaldır ve olağanüstü rejimler, hukuksuz rejimler değildir. Siyasal iktidarlar, olağanüstü dönemlerde her istediklerini yapabilme olanaklarına sahip değillerdir. Olağanüstü rejimin hukuksallığı, kısmi, geçici, ölçülü ve yargısal denetim altında olmasına bağlıdır⁶⁴.

Yürürlükteki Anayasal ve yasal düzenlemelerin yarattığı koşullar nedeniyle, Türkiye bakımından, olağanüstü rejimin hukuksuzluğa dönüşmesi kaçınılmaz hale gelmektedir. Çünkü, söz konusu düzenlemeler, olağanüstü rejimi hukuka bağlamanın başlıca yolu olan yargı denetimini engellemektedir⁶⁵. Yargı engelleri nedeniyle denetimsiz alanların genişlemesi, ölçülülük ilkesinin ihlali ve konu sınırlarının aşılması, olağanüstü rejimi, kolayca hukuksuz uygulamalar bütününe dönüştürebilmektedir. Olağanüstü rejimde sürenin uzaması, denetimsiz uygulamaların yoğunluğuyla, kalıcı mağduriyetlere yol açmaktadır. Olağanüstü hal kanun hükmünde kararnamelerin yargısal denetimi Anayasa gereğince mümkün olmadığı gibi, bu kararnamelerle, olağanüstü rejime neden olan konuların dışına çıkmaktadır. Siyasi iktidar, çok geniş bir alanda kanun hükmünde kararnameler yoluyla yönetimi tercih etmektedir.

Hukukun kaybolmaya yüz tuttuğu olağanüstü dönemlerde yargının üstleneceği rol her zamankinden önemlidir. Asli işlevi hukuka uygunluğu sağlamak olan ve hukukun üstünlüğünü hatırlatacak yargı yeri olarak Anayasa Mahkemesi’nin tutumu olağanüstü rejim için belirleyicidir. Ancak Türkiye’de Anayasa Mahkemesi, olağanüstü dönemlerde, Anayasa hükümlerindeki yargısal engellere sığınarak kendisini tümünden geri çekmektedir.

⁶⁴ Münci Kapani, Kamu Hürriyetleri, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 6. Bası, Ankara 1981, s.189-192.

⁶⁵ Sevtap Yokuş, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Türkiye’de Olağanüstü Hal Rejimi Pratiği ve Anayasa Şikayetine Etkisi, Seçkin Yayınları, Ankara 2017, s. 274.

Anayasa Mahkemesi, 2008 Anayasa değişikliklerini; dönemin siyasal atmosferine kapılarak, Anayasanın esastan denetim engeline rağmen, Anayasanın ikinci maddesindeki laiklik ilkesine daha üstün bir değer atfederek, esastan denetleyip iptal etmişti⁶⁶. Dokunulmazlıkların kaldırılmasına ilişkin Anayasa değişikliğinde ise, açıkça demokratik hukuk devleti ilkesine aykırı olduğu halde değişikliği, Anayasanın ikinci maddesindeki değiştirilemez hüküm kapsamında demokratik hukuk devleti ilkesi açısından değerlendirmede ve esas incelemesine giremeyeceği kararına vardı⁶⁷. Anayasa Mahkemesi, olağanüstü hal rejiminin ilanından bu yana verdiği kararlarında, hukukun üstünlüğü yerine, ülkenin içinde bulunduğu siyasal koşulları esas aldığını gösterdi.

Anayasa Mahkemesi'nin siyasal konjonktürden son derece etkilendiğini gösteren diğer bir örnek, tutuklu milletvekillerinin başvuruları karşısındaki tutumu olmuştur. Mahkeme, olağanüstü hâl ilanından önce aynı içerikteki başvurular karşısında, özgürlükleri koruyucu tavır takınırken, yeni dönemdeki yaklaşımıyla, dönemin ruhuna uygun davrandığını göstermiştir. Dokunulmazlıkları kaldırılarak, ardından tutuklanan milletvekillerinin, hak ihlalleri nedeniyle yaptıkları bireysel başvurular, Anayasa Mahkemesi önünde bir yıla yaklaşan sürelerle sürüncemede kalmıştır. Oysa, önceki yıllarda, aynı konuda ve aynı durumdaki milletvekillerinin, bireysel başvuruları karşısında çok daha kısa sürelerde, hatta bazı başvurular bakımından başvurudan itibaren sadece üç gün sonra, lehlerine karar verip tahliyelerini sağlayarak, hak ihlallerini giderebilmişti⁶⁸.

Siyasi iktidarın güvenlik eksenli politikalarının belirleyici olmasıyla birlikte; hak ve özgürlüklerin korunması temelinde toplumsal barışa hizmet etmeyen bir yargı ile karşı karşıya kalındı. Anayasa Mahkemesi'nin, anayasa şikayeti yoluyla hak ve özgürlükleri koruyucu işlevine dönmesi beklenirken, sokağa çıkma yasaklarının sürdüğü dönemde yapılan bireysel başvurular üzerine verdiği kararlardan⁶⁹ başlayıp, devam eden diğer kararlarıyla, toplumdaki, özgürlüklerin etkin bir şekilde korunmasına ve demokratik gelişime katkısının olamayacağı yönündeki yaygın kanaati pekiştirdi. Anayasa Mahkemesi başta olmak üzere,

⁶⁶ Anayasa Mahkemesi, Esas: 2008/16, Karar: 2008/116, Karar Tarihi: 05.6.2008, R.G. 22 Ekim 2008, S: 27032.

⁶⁷ Anayasa Mahkemesi, Esas: 2016/54, Karar: 2016/117, Karar Tarihi: 03.6.2016, R. G. 09 Haziran 2016, S:29737.

⁶⁸ Benan Molu-Ramazan Demir, "AİHM Kararları, AYM'nin Yükümlülüğü ve Tutuklu Milletvekilleri", Güncel Hukuk, Ekim 2017, s.22,23.

⁶⁹ Mehmet Girasun ve Ömer Elçi, Başvuru No: 2015/15266, 11.09.2015; Nafise Ekici, Başvuru No: 2016/5993, 05.04.2016.

mahkemelerin, hukuk yoluyla demokrasinin ve toplumsal barışın tesisinde rol almaması, barışa dönük iradenin siyasi iktidarın tekelinde kalması sonucuna neden olmakta ve bu sonuç, hukukun üstünlüğü inancının tamamen yitirilmesinde temel etkene dönüşmektedir. Türkiye’de, yakın bir zamanda, barışa dönük siyasi iradenin güçlü bir şekilde oluşup oluşmayacağı bilinmemekle birlikte, hukukun üstünlüğünü de içeren demokratik değerlere dönük çabaların, ancak toplumsal barış arayışı ile birlikte ilerleyebileceğinde kuşku bulunmamaktadır.

SONUÇ

Türkiye’de, özellikle 2000’li yılların başından itibaren, toplumsal barış doğrultusunda, demokratik-özgürlükçü-eşitlikçi bir anayasa arandı. Bu nitelikte bir anayasa için, hazırlık sürecinde barış zemininin ve demokratik bir ortamın sağlanması asgari koşul olarak görülmekteydi. Demokratik olmayan koşullarda demokratik bir anayasanın inşasının olanaksız olduğu savunulmaktaydı ve bu konuda çalışan tüm toplumsal kesimlerde bu düşünce kabul görmekteydi. Anayasaya toplumun katkısı ancak ifade ve örgütlenme özgürlüklerinin teminatıyla mümkün olabilecekti.

Yeniden çatışmalara dönülen süreçte, başta özgürlükçü demokratik yeni bir anayasa çalışmaları olmak üzere, toplumsal barışa hizmet edecek tüm olumlu adımlar sonuçsuz kaldı. Önce Ülkede yaşayanların büyük çoğunluğu için umut kaynağına dönüşen “çözüm süreci” askıya alındı. Ardından başarısız darbe girişiminin siyasi iktidarda yarattığı kaygılar da otoriter eğilimi güçlendirdi. Olağanüstü hal ilanı ve defalarca uzatılması, olağanüstü rejim atmosferinde yapılan Anayasa değişiklikleri ve içeriğindeki, anayasal yetkileri daha da merkezileştiren hükümler, demokratik olmayan bir yönetim şeklini açıkça gözlenir kıldı. Sınır ötesine taşan çatışmalar, demokrasi beklentisini ortadan kaldırdı, demokratik değerlerden uzaklaşıldıkça çatışmalar yoğunlaştı. Tüm bunlara, yoğunluklu milliyetçi siyasal söylemler eklendi. Kısacası, barış umudunun çok uzağına düşüldü.

Demokrasi ilkeleri, hukukun üstünlüğü ve adalet ile hak ve özgürlükler, demokratik bir anayasanın kurucu öğeleridirler. Bu öğeler barışla yaşam bulur. Barışı yok eden koşullar, demokrasiyi, hukuku, adaleti, özgürlükleri yok eder. Üstün norm olarak anayasa ve toplumsal düzeni sağlayacak tüm kurallar ile toplumu ilgilendiren tüm sorunlar, ancak çatışmasız bir

zeminde tartışılabilir. Yine ancak, çatışmasız bir ortamda sağlıklı sonuçlara ulaşılabilir. Bu evrensel ilkeler, Türkiye için son siyasal süreç karşısında çok daha yaşamsal önemdedir.